

УДК 340.15+347

Гринько Світлана Дмитрівна,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права

ВИНА ЯК СУБ'ЄКТИВНА УМОВА ВИНИКНЕННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ПРАВОМ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Постановка проблеми. Сьогодні законодавча робота в Україні здійснюється в контексті проведення адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу (далі ЄС). Для цього доцільним є не лише ознайомлення зі змістом законодавства ЄС та європейських країн-учасниць ЄС, а й засад, на яких ґрунтується їхнє право, розуміння його «духу», – римського приватного права, що дозволить уникнути помилок і необдуманих кроків при створенні єдиного всевітнього цивільного права. Тому розробка концепції деліктних зобов'язань в Україні на засадах римського приватного права є актуальною. Саме римськими юристами було запроваджено деліктні зобов'язання для компенсації потерпілим майнових втрат, завданих вчиненням правопорушення (делікту), – найпершого виду зобов'язань з моменту їх виникнення.

Будь-яка конструкція делікту є поєднанням об'єктивних і суб'єктивних ознак, а деліктного зобов'язання – об'єктивних і суб'єктивних умов. Об'єктивні умови пов'язані з діяльністю людини у зовнішньому світі, тому визначали наявність шкоди, протиправної поведінки заподіювача шкоди, причинного зв'язку між шкодою і протиправною поведінкою. Суб'єктивна умова відносилася до вольового і свідомого людського фактора, який зумовлював діяльність людини у зовнішньому світі. Тому суб'єктивна умова завжди пов'язувалася з виною заподіювача шкоди.

Стан дослідження теми. За радянських часів в Україні римське приватне право і його рецепція були предметом вивчення лише у працях В. А. Бека і О. А. Підпригори. Сьогодні дослідження проблем рецепції проводяться досить активно. Вплив ідей римських юристів на концепцію окремих інститутів і правових категорій у цивільному праві України розглядали у своїх дослідженнях такі науковці: І. Г. Бабиц, В. В. Васильченко, В. О. Гончаренко, В. В. Гутьєва, А. М. Гужва,

Р. М. Достдар, О. Д. Кутателадзе, Є. М. Орач, Є. С. Сєверова, Г. В. Пучкова, Д. С. Прутян, Б. Й. Тищик, П. М. Федосєєв, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, І. М. Шаркова та ін. Проте у роботах згаданих учених деліктні зобов'язання римського приватного права та вина як умова їх виникнення не була предметом спеціального комплексного дослідження.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що питання комплексного дослідження вини як суб'єктивної умови виникнення деліктних зобов'язань за правом Стародавнього Риму є актуальним, що зумовлює доцільність її розгляду на рівні наукової статті.

Мета статті. Визначення особливостей вини як суб'єктивної умови виникнення деліктних зобов'язань за правом Стародавнього Риму.

Виклад основного матеріалу. Покладення на заподіювача шкоди обов'язку її відшкодувати передбачає наявність його вини (*culpa*). Поняття «*culpa*» застосовувалося як у широкому, так і вузькому розумінні. Так, у широкому розумінні воно означало наявність вини особи, а у вузькому – необережність.

У римських джерелах відсутнє загальне визначення поняття вини, що зумовило різне її тлумачення науковцями. На думку В. В. Єфімова, вина є підставою для відшкодування шкоди, що розкривається через протиправність [5, с. 165]. З такою позицією погодитися не можна, оскільки римляни надавали вині та протиправності значення самостійних умов виникнення делікту, тому розкривати вину через протиправність означає поглинання категорією протиправності категорії вини, що не відповідає римським джерелам. Крім того, римляни допускали покладення обов'язку відшкодувати шкоду за відсутності вини заподіювача (простий випадок) (Д. 19. 2. 40).

Більш детально конкретизує поняття вини Г. Дербург, який розглядає вину не лише як по-

рушення права, а як ваду волі, що порушує право [4, с. 233]. Тобто науковець розглядає вину як об'єктивну умову виникнення делікту. Але разом із об'єктивною ознакою делікту ним пропонується суб'єктивна ознака, вказівка на волю та її характер – порочний. Погодитися із такою позицією не можна. Воля є психологічний стан людини, тому вказівка на волю означає наявність психологічного факту. Для виникнення правовідносин не є достатнім лише прояв внутрішньої волі, необхідним є її зовнішнє волевиявлення. Тому правильним є розглядати волю не як психологічний факт, а як соціальний – вольове відношення між людьми (саме на цьому акцентували увагу римські юристи). Крім того, римські юристи розглядали вину як обставину, що впливала на санкції за вчинений делікт. Тому вказівка на зв'язок вади волі лише із протиправністю, нехтуючи зв'язок із негативними наслідками, є не достатньою підставою для повного визначення вини за римським правом.

К. Сальковський розглядав вину як позитивний намір (прямо спрямований на вчинення правопорушення – *dolus*), так і негативне відношення до правопорушення (особа зневажає наданою можливістю чи ймовірністю передбачити настання шкідливого наслідку своєї дії або свого упущення – *culpa*) [8, с. 314]. У наведених міркуваннях вина визначається через вольове ставлення особи до правопорушення («намір» і «відношення») шляхом вказівки на її форми («умисел» і «необережність»). Проте таке визначення вини є небезспірним. Вказівка на зв'язок «наміру» і «відношення» з «правопорушенням» означає, що науковець вбачає протиправні дії або упущення лише при вчиненні правопорушення. Згадаємо думку римського юриста Ульпіана про те, що дія, вчинена не за правом, означає проти права (Д. 9. 2. 5. 1). За римським приватним правом протиправна дія розглядалася як умова застосування санкцій як за вчинене правопорушення (делікт), так і за будь-яке інше порушення права (не є деліктом)¹¹. Тому вказівка у понятті вини лише на зв'язок волі з правопорушенням обмежує значення вини в якості умови відповідальності за правопорушення.

Спірним є запропоноване З. М. Черніловським [10, с. 208] визначення вини: вина наявна, якщо не було проявлено належної обачливості і передбачення (якщо все зроблено так, як належало зробити достатньо обачливій людині, то вини немає (Д. 19. 2. 25. 7)). Подібний зміст убачає у понятті вини і А. І. Косарев [6, с. 192]: вина має місце тоді,

коли не було передбачено те, що могла передбачити «турботлива людина» (Д. 19. 2. 25. 7). Наведені визначення вини стосуються «*culpa* у широкому розумінні», але римські юристи їх використовували для позначення необережної форми вини («*culpa* у вузькому розумінні»). Тому запропоновані дефініції поняття вини в римському приватному праві за основу не можуть нами сприйматися. Крім того, науковці для визначення вини надають значення лише абстрактному ступеню турботи і обачливості, але римські юристи визнавали за кожним учасником зобов'язальних правовідносин також конкретний ступінь турботи і обачливості. Абстрактний і конкретний ступінь турботи й обачливості мають завжди враховуватись і розглядатися разом.

Істотно відрізняється від наведених понять вини за римським приватним правом розуміння вини як недотримання тієї поведінки, що вимагається правом (І. Б. Новіцький, І. С. Перетерський). Такі міркування науковців зумовлені тлумаченням змісту сентенції Павла: якщо особа дотрималася усього, що було потрібно, то вина відсутня (Д. 9. 2. 30. 3). У наведеному визначенні вини вбачаються істотні ознаки протиправності (Д. 9. 2. 5. 1.), але не суб'єктивної умови делікту, з чим погодитися не можна.

Вина в деліктних зобов'язаннях розглядалася римськими юристами через її форми: умисел (*dolus*) або необережність (*culpa*).

Сервій Сульпіцій визначав умисел (*dolus*) як «хитрість для введення іншого в оману, коли бачать одне, а роблять інше». Лабен розглядав умисел як «лукавство, обман, хитрість, заповіді для того, щоб обійти, обманути, налякати іншого» (Д. 4. 3. 2). Фактично поняття умислу, запропоноване Лабеном, ширше, ніж поняття, запропоноване Сервієм Сульпіцієм, який відніс до умислу не лише обман, а й інші дії, якими заповіді шкоди третім особам. Слід зазначити, що претори застосовували саме поняття «злий умисел», бо давньому римському праву було відоме поняття «добрий умисел», яке застосовували у розумінні хитрощів, зокрема коли їх використовували проти ворога чи розбійників (Д. 3. 1. 3). Так, «якщо продавець, обізнаний у тому, що продає заставлену річ, або яка належить іншому власнику, зробив застереження в договорі «щоб нічого він не надавав покупцю в такому випадку», то слід оцінити його злий умисел» (Д. 29. 1. 6. 9).

Таким чином, римські юристи визначали умисел (*dolus*) як намір людини заповідати шкоду іншому. При заповіданні шкоди умисно завжди вбачалося виявлення волі людини, тобто її вольове ставлення до своєї поведінки і її шкідливих наслідків. Тому не можна погодитися із висновком В. В. Вітрянського, що римське право не залишило місця для гіпоте-

¹¹ Римські юристи визнавали протиправну дію деліктом лише у випадках, передбачених правом. Відповідно, розрізняли захист із делікту і захист з будь-якого іншого порушення права.

тичного «психічного» ставлення боржника до своїх дій (бездіяльності) та їх наслідку [3, с. 724].

Поняття «необережність» (*culpa*) охоплювало відсутність необхідної турботи та обачливості. За наявності такої форми вини особа не замислюється про настання протизаконних наслідків своєї дії або своїх упущень, хоча їх можна було б передбачити (безтурботність, необачливість, непродуманість). Поняття *culpa* означало й самовпевненість або легковажність (*luxuria, lascivia*) особи, з вини якої відбувається дія або упущення. При самовпевненості особа мала б можливість передбачити настання протизаконних наслідків, але знехтувала цим [8, с. 314]. Наведені міркування містяться в сентенції Павла: «Вина має місце тоді, коли не було передбачено те, що мало бути передбачено турботливою людиною, або коли що-небудь оголошено тоді, коли не можна було уникнути небезпеки» (Д. 9. 2. 31). Римські юристи розрізняли два види необережності: *culpa lata* – груба необережність (безтурботне ставлення до своїх зобов'язань) та *culpa levis* – легка необережність (самовпевненість у ставленні до своїх зобов'язань).

Отже, за римським правом необережна вина («*culpa*») видається як відсутність у поведінці правопорушника необхідної турботи та обачливості. В. В. Вітрянський зробив висновок про те, що римські юристи визначили тип турботливого і бережливого хазяїна, який був мірилом ступеня турботи боржника при виконанні ним зобов'язання та у зв'язку з цим ступеня його відповідальності за вину [3, с. 723].

Необережне заподіяння шкоди мало наслідком притягнення її заподіювача до відповідальності лише у випадках, передбачених законом або договором між контрагентами. На відміну від необережності, за умисне (*dolus*) заподіяння шкоди відповідальність для її заподіювача наставляла завжди. Навіть якщо в договорі робилося застереження про відсутність відповідальності за умисел, на думку Цельса, таке застереження слід вважати недейсним через його суперечність з принципом доброї совісті. Підтвердження такого правила знаходимо в інших сентенціях римських юристів: «Ніяка домовленість не може звільнити відповідальність за злий умисел» (Д. 2. 14. 27. 3); «Якщо вчиняється правочин, що потерпілий не буде подавати позов із *furtum* або *injuria*, то він не підлягав виконанню як аморальний; а якщо такі дії вже здійснено, то можна укласти такий правочин (наприклад, про сплату злодієм певної суми потерпілому як компенсації за делікт)» (Д. 2. 14. 27. 4).

Вина вважалася обов'язковою умовою для покладення на заподіювача шкоди обов'язку її відшкодувати. На обов'язкову наявність вини рим-

ські джерела вказують у таких випадках: 1) якщо пошкодження речі породжує самостійне деліктне зобов'язання (*damnum injuria datum*) – *culpa* Аквілія, яка полягала у здійсненні протизаконної позитивної дії (*culpa in faciendo*) і порушувала загальний юридичний обов'язок «не зашкодити іншому» («*alterum non laedere*») (І. 2. 153); 2) якщо особа не тільки не виконала обов'язок щодо вчинення певної дії в інтересах іншого, а й не попередила заподіяння іншої шкоди, тобто *culpa* могла полягати не лише в позитивних діях, а й в упущенні (*culpa non faciendo*, не Аквілієва *culpa*) [8, с. 315].

За позовом за законом Аквілія, покарання мало місце за умисел і необережність (Д. 9. 2. 30. 1), бо «закон Аквілія охоплює і найлегшу вину, тому якщо один раб поранив або вбив іншого раба (іншого господаря) з відома власного господаря, то останній відповідає за законом Аквілія» (Д. 9. 2. 44). *Culpa* Аквілія, зокрема умиселі необережність, не поділялися на окремі види. На відміну від неї, контрактна *culpa* залежно від бережливого або необережного ставлення боржника до своєї поведінки (*diligentia*), поділялася на *culpa lata* (груба необережність) та *levis* (легка необережність). Найбільше наближена до *dolus* за наслідками вчинення правопорушення для боржника *culpa lata*, тому вона включається до *dolus*. Крім того, через *culpa lata* позначаються *culpa* і *dolus*. З цього приводу Ульпіан писав: «Вина і необережність раба після одержання ним волі прощається, але вина, що межує з умислом, прирівнюється до умислу» (Д. 47. 4. 1. 2). Аналогічну позицію займав Юстиніан: «Грубу необережність прийнято вважати виною з умислом» (Д. 44. 7. 1. 5). Як правильно зазначав Г. Дернбург, римський *dolus* був поняттям вужчим порівняно з умисним правопорушенням або протизаконним умислом, так як *culpa lata* прирівнювалася до *dolus* (хто відповідав за *dolus*, той і відповідав за *culpa lata*) [4, с. 234-235]. Таким чином груба необережність прирівнювалася до умислу, навіть виникла поговорка: «*Culpa lata dolo aequi paratur*».

Поділ *culpa* на *culpa lata* та *culpa levis*¹ здійснювався за абстрактним і конкретним критеріями. Так, за абстрактним критерієм (абсолютним, об'єктивним) *culpa lata* означала можливість недотримання у своїй поведінці обачливості, властивої всім особам. За конкретним критерієм (відносним, суб'єктивним) *culpa lata* є обачливістю, яку проявляє особа у власних діях. Із встановленням певних зобов'язальних відносин звертається увага на індивідуальні якості іншого контрагента

¹ Про абстрактні та конкретні масштаби визначення *culpa* писали і пандектисти. Див.: Дернбург Г. [4, с. 235].

або на те, що особа вступає у правовідносини поза своєю волею. Проте конкретний критерій міг не враховуватися, тому те, що за абстрактним критерієм вважалося *culpa levis*, було проступком, за який не настає відповідальність (прирівнювалося до *casus*). У тих випадках, які передбачали відповідальність за *culpa lata*, поведінка боржника не бралася до уваги, і тоді *culpa levis* не вважалася конкретною *culpa lata*, але з іншого боку, і відповідальність за *culpa lata* не могла виключатися посиленням на власну грубу необережність [4, с. 235; 8, с. 316].

При встановленні *culpa levis* не враховувалися особливі властивості особи, яка добре обізнана в своїй справі та була досвідченою людиною. Тому особа не могла посилатися на свою обмеженість або на власні погані звички. При цьому не можна було вимагати нічого особливого від людини із видатними здібностями, якщо вона за певних умов проявляла звичайну турботу. Однак якщо людина береться до справи, яка вимагає особливих спеціальних знань (наприклад, лікування), вона відповідає і за технічні помилки, бо добросовісна людина береться лише за те, що вона справді знає та вміє. Таке правило не належало до випадків надання невідкладної допомоги через крайню необхідність [4, с. 235]. Наприклад, Алфен Вар зазначав, що, «якщо продавець докладає зусилля для належної охорони будинку, які мають проявляти люди старанні та бережливі, то за умови, що що-небудь станеться, його це не стосується» (Д. 18. 6. 12). Аналогічне правило міститься в сентенціях Гая: «Якщо хтось підрядився перевезти колону, і вона зламалася, коли її піднімали, несли або ставили, то він несе відповідальність у всіх випадках, якщо це сталося з його вини та з вини тих осіб, які йому в цьому допомагали. Однак вина відсутня, якщо він робив усе як старанна людина» (Д.19.2.25.7); «учасник товариства відповідав перед своїми товаришами за бездіяльність та необережність. При цьому вина не залежала від прояву найбільшого піклування, так як достатньо було піклуватися про спільні справи як про власні, а все залежало від обраного товариша. Якщо він був байдужим до спільних справ, що мало наслідком заподіяння шкоди, то слід було винити себе». Щодо відповідальності спадкоємця, Павло зазначав, що «співспадкоємець повинен нести відповідальність щодо свого майна не лише за умисел, а й за грубу необережність... Він має відповідати за таку обачливість, яку слід проявляти у своїх справах» (Д. 10. 2. 25. 16).

Таким чином, за абстрактним критерієм визначення необережної вини, не дотримується той ступінь турботи, який у подібних випадках проявляє звичайна людина (*culpa lata*), а за конкретним

критерієм – не дотримується той ступінь турботи, який мав проявити представник окремої професії чи людина, яка займала певне становище у суспільстві (*culpa levis*).

Покладання відповідальності за *culpa lata* або *levis* залежало від природи окремих зобов'язань. «За договорами доброї совісті дотримується такий порядок: якщо йдеться про вигоду обох сторін – настає відповідальність за необережність, а якщо про вигоду лише однієї сторони – тоді лише за злий умисел» (Д. 30. 108. 12). При цьому наведене правило, встановлене Афіканом, не охоплювало всі зобов'язальні правовідносини.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що римляни в деліктних зобов'язаннях, як і в договірних, вину як умову відшкодування визначали за двома критеріями: *dolus* та *culpa*. Якщо *dolus* (умисне заподіяння шкоди) завжди і безумовно було умовою виникнення обов'язку відшкодувати шкоди, то *culpa* (необережне заподіяння шкоди) мала наслідком відшкодувати шкоду лише у передбачених законом випадках за умови, що дія мала позитивний характер (*culpa in faciendo*). Якщо за кожним договором визначалося, в яких випадках *culpa* мала наслідком відповідальність для кредитора та боржника, то для деліктних зобов'язань встановлювали, за яких умов дія вважалася *delictum*. Наприклад, *culpa ex lege Aquilia* була умовою спеціального правопорушення *damnum injuria datum* тощо [7, с. 222-223]. Крім того, за *culpa levis* відповідав будь-який боржник, якщо його вина полягала в пошкодженні речі, тобто підходила під *lex Aquilia*. Будь-яка інша *culpa levis* покладала відповідальність на обидві сторони, якщо зобов'язання виникало у взаємних інтересах або в інтересах однієї із сторін, якщо остання була зацікавлена в зобов'язанні, тому за *culpa levis* відповідав покупець, продавець, наймач, позичальник, довіритель, комодатарій, зберігач [1, с. 77-78].

Culpa спочатку охоплювала лише винні позитивні дії, тобто будь-який вплив на річ (або розпорядження нею), хоча й опосередковано спричиняла її втрату або погіршення, при цьому відповідальність за таку дію в зобов'язальних відносинах покладалася на боржника. Лише пізніше при *bonae fidei obligatione* на боржника вже покладалася відповідальність за позитивну дію для збереження речі, тому поряд із *culpa* інколи згадується й *diligentia* [8, с. 315]. Фактично *diligentia* розглядали як різновид *culpa levis* і називали *culpa in concreto* [9, с. 228]. Також мала значення та обставина, як відповідальна особа ставиться до власних справ. Відповідальність поширювалася лише на випадки незначної необережності, тому враховувалася груба необережність. При цьому мова йшла лише про

зменшення звичайних вимог на підставі *diligentia*, а не про їх підвищення у тих випадках, коли особа у своїх діях виявить особливі знання та розпорядливість [4, с. 236]. Наприклад, Юліан говорить про те, що, «якщо опікун не управляв добросовісно опікою, то він зобов'язаний надати звіт, навіть якщо заповіт звільняє його від такого обов'язку. Це зумовлено тим, що ніхто не мав права приватним розпорядженням відмінити публічне право і змінювати встановлені форми. Однак якщо кому-небудь такою опікою заподіяно шкоди, вона відшкодувалася за заповідальним відказом або за фідейкомісом» (Д.26.7.5.7). Тобто, на підставі *diligentia* на опікуна покладалася обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну його підопічним.

Таким чином, римські юристи, крім відповідальності за вину, передбачали відповідальність незалежно від вини за *diligentia* (за бережливе, старанне, відповідальне ставлення до речі, діяльності). Різновидом *diligentia* була *custodia* (збереження речі від пошкодження, особливо від *furtum*). Ю. Барон називає *custodia* відповідальністю боржника за відсутності власної вини за збереження рухомих речей [1, с. 79].

За загальним правилом *custodia* відповідальність ніс будь-який боржник, що відповідав за *culpa levis*. *Custodia* за спеціальним значенням означала обов'язок особи забезпечувати охорону речі та турбуватися про неї, тому вона відповідала за втрату і загибель речі, якщо це не сталося внаслідок надзвичайної і непереборної обставини (*vis maior*) [8, с. 317]. Проте щодо сутності та відповідальності за *custodia* серед римських юристів не було однозначного підходу. У своїх сентенціях Гай відзначав, що, «якщо продана річ загинула внаслідок крадіжки, то, насамперед, слід звернути увагу на те, який правочин уклали сторони щодо охорони речі» (Д. 18. 1. 35. 4); «хто одержує плату за збереження будь-якої речі, той повинен прийняти на себе і ризик, пов'язаний з таким зберіганням» (Д. 19. 2. 40).

Залежно від наслідків щодо обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду, романісти розрізняли об'єктивну та суб'єктивну *custodia* за аналогією із видами володіння [1, с. 79]. При цьому, суб'єктивну *custodia* Б. Віндшейд називав технічною [2, с. 43]. Якщо особа відповідала за об'єктивну *custodia*, то вона відповідала за власну вину. Якщо особа відповідала за суб'єктивну *custodia* (на неї покладалася обов'язок постійно особисто охороняти річ), вона відповідала за чужу вину і за простий випадок (на відміну від *vis maior*), наприклад, за звичайну крадіжку, за пошкодження речі третіми особами, за шкоду, завдану мишами [1, с. 79-80]. На думку Ю. Барона, така відповідальність зумовлена вимо-

гами цивільного обороту: якщо оборот більш розвинутий, то боржник менш ізольований, тому він знаходився в особливих відносинах з різними особами (дружиною, дітьми, домашньою прислугою та іншими службовцями, друзями), які впливають на його становище, як боржника, так як беруть участь у користуванні предметом боргу, його переробці, зберіганні. Внаслідок такого нероздільного зв'язку боржника та третіх осіб перший повинен відповідати за вину останніх. Цивільний обіг також вимагав відповідальності за простий випадок, оскільки можна було прийняти заходів для попередження заподіяння шкоди, а дбайливий боржник потурбується про прийняття таких заходів [1, с. 80].

За об'єктивну *custodia* (за власну вину) відповідали особи, які повинні були надати власну річ на підставі *negotium bonae fidei* (наприклад, продавець), а також особи, які повинні були надати чужу річ на підставі правочину, укладеного не в його інтересі, наприклад, зберігання, доручення [1, с. 80]. За суб'єктивну *custodia* (за чужу вину і простий випадок) відповідала особа, яка повинна була надати чужу річ на підставі правочину, укладеного ним у своєму інтересі: 1) корабельник, власник готелю чи заїжджого двору щодо речей мандрівників або власників вантажу; 2) той, хто взяв на себе *custodia* речей за винагороду, зокрема господарі складів; 3) наймач у разі найму речі, найму послуг щодо речей, які він повинен переробити, доставити до іншого місця тощо; 4) позичальник за договором позички; 5) застава одержувач; 6) та інші випадки [1, с. 81]. Розробником суб'єктивної *custodia* був Ю. Барон.

Як правило, відповідальність за чужу вину і простий випадок за римським правом науковці трактували як явище аномальне, так як не врахували, на думку Ю. Барона, інших правовідносин, до яких застосовувався преторський едикт. Для того, щоб такі правовідносини не залишалися поза увагою, а також для того, щоб аномальні правовідносини відрізнити від зобов'язань, за якими боржник відповідав за *culpa levis*, виділяли третій різновид вини – *culpa levissima*. Однак, як правильно зазначав Ю. Барон, це було помилково, так як існують лише два види (форми) вини, а сутність відповідальності за суб'єктивну *custodia* полягала в тому, що боржник відповідав навіть тоді, коли він був невинний [1, с. 81-82].

Крім *custodia*, римські юристи передбачали покладення відповідальності за чужу вину за вчинення протиправної дії. Однак така відповідальність була відсутня, якщо мова йшла про заступника. Тому довіритель, який доручив ведення своїх справ повіреному (своєму заступнику), не відповідав за вину останнього. Якщо справа стосувалася поміч-

ника, службовця, то така відповідальність мала місце. Наприклад, відповідали за чужу вину: 1) підрядник за неналежне виконання договору підряду (за погану роботу своїх службовців); 2) корабельник, хазяїн підприємства відповідали за наслідки виконання договорів, які укладено капітаном, найнятими помічниками і службовцями, навіть у випадку належного виконання ними договорів [1, с. 82]. Така позиція римських юристів зумовлена тим, що помічники, службовці, підрядники та інші діяли від імені та в інтересах хазяїна, замовника. Тому їхні дії прирівнювалися до дій хазяїна, замовника.

Відповідальність без вини у юридичній літературі називали об'єктивною неправдою, якщо порушувалося право за наявності вини чи суб'єктивною неправдою (Р. Іерінг, Г. Дернбург) [4, с. 233]. При цьому, як відзначав Г. Дернбург, «особа мала право вимагати повернення власної речі від будь-якого незаконного володільця, добросовісного та недобросовісного. Однак питання про розмір відшкодування вирішувалося залежно від того, наявна чи відсутня вина особи в порушенні чужого права» [4, с. 233].

Висновки. 1. Римські юристи сформулювали новий принцип – принцип вини. Вина визнавалася обов'язковою суб'єктивною умовою виникнення деліктних зобов'язань крім випадків передбачених законом (*diligentia*).

2. Вина визначалася через форми: умисел (*dolus*) і необережність (*culpa*). Умисел означав намір людини заподіяти шкоду іншому, а необережність – відсутність у поведінці правопорушника

необхідної турботи та обачливості. Для виникнення зобов'язання відшкодувати шкоду за кожним окремим деліктом римські юристи встановлювали вимогу щодо форми вини заподіювача.

3. Римляни розрізняли грубу необережність (*culpa lata*), тобто безтурботне відношення до своєї поведінки та до її наслідків, і легку необережність (*culpa levis*), тобто самовпевненість. Груба необережність за наслідками вчинення делікту прирівнювалася до умислу. При встановленні *culpa levis* римляни не брали до уваги особливі здібності заподіювача шкоди, крім випадків заподіяння шкоди особою при виконанні нею роботи, що вимагає спеціальних навичок і знань.

4. Різновидом необережної форми вини римляни називали *diligentia*, тобто відповідальність особи за бережливе, старанне, відповідальне відношення до чужих речей чи діяльності, навіть за відсутності власної вини, крім випадків пошкодження чи знищення чужих речей внаслідок дії непереборної сили. Різновидом *diligentia* була *custodia* – збереження рухомих чужих речей від пошкодження, особливо від *furtum*. Тобто за римським правом відповідальність наставала незалежно від вини особи за *diligentia*.

5. Якщо за умисне вчинення делікту заподіювач шкоди завжди притягувався до відповідальності, то за необережне – тільки у випадках, передбачених законом. При цьому, застереження у договорі про виключення деліктної відповідальності за умисел вважалося недійсним, так як суперечило принципам доброї совісті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барон Ю. Система римського громадянського права – С.-Петербург : Издания Н. К. Мартынова, 1910. – Книга IV : Обязательственное право. – 272 с.
2. Виндшейд Б. Обь обязательствъ по римскому праву – С.-Петербург : Типографія А. Думашевскаго, 1875. – 593 с.
3. Витрянский В. В. Глава VII. Ответственность за нарушение договорного обязательства / Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Издание дополнительное, стереотипное (5-й завод). – М. : «Статут», 2002. – 848 с.
4. Дернбург Г. Пандекти – М. : Университетская типография, 1906. – Том 1. Общая часть. – 347 с.
5. Ефимов В. В. Догма римского права: [Лекции]: [в 2 ч.] – С.-Петербург : Типографія В. С. Балашева и К^о, 1894. – Особенная часть. – 379 с.
6. Косарев А. И. Римское частное право. – 2-е изд. – М. : Юриспруденция, 2007. – 192 с.
7. Капустин М. Институції римского права – М. : Типографія М. Н. Лаврова и К, 1880. – 392 с.
8. Сальковский К. Институції. Основы системы и истории римского гражданского права – Киев : Изд-я В. А. Просьяниченко, 1910. – 592 с.
9. Соколовский П. Исследование в области права товарищества: Договор товарищества по римскому гражданскому праву – К., 1893. – 228 с.
10. Черниловский З. М. Лекции по римскому частному праву. – М. : Юрид. лит., 1991. – 208 с.

Гринько Світлана Дмитрівна

**ВИНА ЯК СУБ’ЄКТИВНА УМОВА ВИНИКНЕННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ’ЯЗАНЬ ЗА ПРАВОМ
СТАРОДАВНЬОГО РИМУ**

Стаття присвячена дослідженню вини як суб’єктивної умови виникнення деліктних зобов’язань за правом Стародавнього Риму. Зроблено висновки: римські юристи сформулювали принцип вини; формами вини були умисел і необережність; римляни розрізняли грубу необережність; різновидом необережної форми вини римляни називали diligentia; за умисне вчинення делікту заподіювач шкоди завжди притягувався до відповідальності, а за необережне – тільки у випадках, передбачених законом.

Ключові слова: вина, умисел, необережність, шкода, делікт, зобов’язання, відповідальність, diligentia.

Гринько Светлана Дмитриевна

**ВИНА КАК СУБЪЕКТИВНОЕ УСЛОВИЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ДЕЛИКТНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ПО ПРАВУ
ДРЕВНЕГО РИМА**

Статья посвящена исследованию вины как субъективного условия возникновения деликтных обязательств по праву Древнего Рима. Сделаны выводы: римские юристы сформулировали принцип вины; формами вины были умысел и неосторожность; римляне различали грубую неосторожность; разновидностью неосторожной формы вины римляне называли diligentia; за умышленное совершение деликта причинитель вреда всегда привлекался к ответственности, а за неосторожное – только в случаях, предусмотренных законом.

Ключевые слова: вина, умысел, неосторожность, вред, деликт, обязательства, ответственность, diligentia.

Hrynko Svetlana

**WINE AS SUBJECTIVE CONDITION OF EMERGENCE OF DELICTUAL OBLIGATIONS FOR THE RIGHT OF
ANCIENT ROME**

Article is devoted to a fault research as subjective condition of emergence of delictual obligations for the right of Ancient Rome. Conclusions are drawn: the Roman lawyers have formulated the principle of fault; the intention and imprudence were forms of fault; Romans distinguished rough imprudence; a kind of a careless form of fault Romans called diligentia; the causer of harm was always made for deliberate commission of delict responsible, and for careless – only in the cases provided by the law.

Keywords: fault, intention, imprudence, harm, delict, obligations, responsibility, diligentia.